

המועצה היהודית ההונגרית – ייסודה ופעולותיה

20 במרס – 7 ביולי, 1944*

יהודית מולנר

במהלך המחקר שעשיתי בשנים האחרונות בארכיונים של בודפשט ושל ערי השדה ההונגריות, נתקלתי במסמכים רבים הנוגעים למועצות היהודיות בהונגריה. במאמר הזה אתמקד רק בחלק מן המחקר; אתאר כאן כיצד נוסדה המועצה היהודית המרכזית בהונגריה, אחרי 19 במרס 1944, אשרטט את דרך ארגון של המועצות היהודיות ברחבי המדינה ואדון בקשרים שיזמו המועצות האלה עם השלטונות ההונגריים.

ארנו מונקצ'י (Ernő Munkácsi), המזכיר הכללי של הקהילה הדתית הניאולוגית בפשט, חילק את מסכת הפעילויות של המועצה היהודית לארבעה פרקי זמן:¹

1. מ-20 במרס עד 1 במאי 1944 בערך;
2. מ-1 במאי (ייסוד איגוד יהודי הונגריה – Magyarországi Zsidók Szövetsége) ועד 7 ביולי 1944 בערך (המועד הראשון שהוצע לגירושם של יהודי בודפשט למחנות);
3. מ-7 ביולי עד 15 באוקטובר 1944;
4. מ-15 באוקטובר 1944 (תפיסת השלטון בידי תנועת "צלב החץ") ועד שחרורם של יהודי בודפשט, בינואר 1945.

המאמר הזה דן בשני פרקי הזמן הראשונים, לאמור, בארבעת החודשים שבמהלכם גורשו למחנות כ-430,000 אזרחים הונגרים שנחשבו ליהודים – כל האוכלוסייה היהודית של הונגריה, למעט כ-200,000 יהודים בבודפשט ולמעט הגברים היהודים שהועסקו בעבודות כפייה במסגרת הכוחות המזוינים. כל המגורשים, להוציא כ-15,000 יהודים שהתגוררו באזורים הכפריים, הובלו לאושוויץ.²

* גרסה קודמת, קצרה יותר, של האמר הזה הופיעה ב- Judit Molnár, *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből* (Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 2000), pp. 131-155.

¹ Ernő Munkácsi, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (Budapest: Renaissance, 1947), p. 59

² בין 25 ביוני 1944 ל-28 בו עזבו את הונגריה חמש רכבות (אחת מסונלוק [Szolnok], שתיים מדברצן [Debrecen] ושתיים מסגד בדרכן לאושוויץ. אף-על-פי שזה היה יעדן לא נסעו דרך קשה (Kassa; Kosicev), אלא הופנו מערבה, לכיוון שטרסהוף (Strasshof). רוב הנוסעים ברכבות האלה שרדו את הגירוש. לפרטים ראה Judit Molnár, "Embermentés vagy árulás? A kasztner-ackió szegedi vonatkozásai," in Judit Molnár, ed., *Csendőrök, hivatalnokok,*

יחד עם הצבא הגרמני הגיעו לבודפשט הרמן קרומי (Hermann Krunej) ודיטר ויסליצני (Dieter Wisliceny), שניהם נציגים של המחלקה IVB4 ב-RSHA (Reichssicherheitshauptamt – המשרד הראשי לביטחון הרייך). כעבור ימים אחדים הגיע לעיר גם אדולף אייכמן, נחוש בדעתו ליישם את ה"פתרון הסופי" גם בהונגריה. "קומנדו אייכמן", שמנה לא יותר מ-200 או 300 איש,³ נזקק ככל הנראה לסיוע פעיל של השלטונות ההונגריים, המשטרה והז'נדרמריה לביצוע משימתו.

העוצר מיקלוש הורטי (Miklós Horthy) נשאר בתפקידו. לפיכך היו כל המינויים המיניסטריליים והממשלתיים טבועים בחותמו, והשלטון המקומי הוסיף לשמור על מראית-עין של רציפות. אולם בכל הקשור לגזרות שהוטלו על היהודים נתן הורטי לממשלה החדשה יד חופשית.⁴

קציני "קומנדו אייכמן" לא רצו שהיהודים ייתפסו לבהלה. ביום הראשון לבואם, ב-19 במרס, מיהרו להופיע במשרד הראשי של הקהילה היהודית בפשט (ברח' סיפ [Síp] 12). למחרת הוציאו פקודה להקים את המועצה המרכזית של יהודי הונגריה (Magyar Zsidók Központi Tanácsa).⁵ מנהיגי הקהילה נדרשו להכין דוחות על המבנה, הארגון, הרכוש, הקשרים וכל כיוצא באלה. בה בעת ניתנה פקודה שלא לאפשר שום הפסקות או הפרעות בסדר התפילות הרגיל, והרבנים נתבקשו להרגיע את צאן מרעיתם.

zsídók. *Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből* (Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 2000) pp. 183-197.

³ פולופ פרוידיגר (Fülöp Freudiger), היושב-ראש של הקהילה האורתודוקסית העצמאית של בני דת משה בבודפשט ולימים חבר המועצה היהודית, טוען בזיכרונותיו ש"קומנדו אייכמן" מנה רק 150 חברים. [Freudiger Fülöp,] *Beszámoló a Magyarországon 1944, március 19. És augusztus 10. Között lejátszódott eseményekről* [October 1944] Mária Schmidt, *Kollaboráció vagy kooperáció? A* :המריה שמידט: Budapest: Minerva, 1990), p. 285 על זיכרונותיו של פרוידיגר באנגלית, ראה Randolph L. Braham ed., *Hungarian Jewish Studies*, vol. 3 (New York: World Federation of Hungarian Jews, 1973), pp. 75-146.

⁴ יומני פגישות הקבינט, Magyar Országos Levéltár (OL), K27, March 22, 1944. ⁵ הטקסט של "רשימת הנוכחות", שבו מופיעות הפקודות הראשונות של הגסטפו, ראה Ilona Benoschofsky and Elek Karsai eds., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* vol. 1 (Budapest: MIOK, 1958), pp. 25-28.

וראה גם Schmidt, *Kollaboráció*, pp. 255-; Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 14-17; 256

Samu Stern, "Versenyfutás az idővel! (A Zsidó Tanács működése a német megszállás és nyilas uralom idején)" [1945] in Schmidt, *Kollaboráció*, pp. 57-60; לזיכרונותיו של שטרן באנגלית ראה Braham, *Hungarian Jewish Studies*, pp. 1-47. ⁶ חומר נוסף אפשר למצוא בזיכרונותיו של ניסון קהאן, ראה Judit Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása – cionista szemmel. Dr. Kahan Nison visszaemlékezése," in *Holocaust Füzetek*, vol. 13 (1999) pp. 93-117.

כששאלו מנהיגי הקהילה היהודית את השלטונות ההונגריים מה לעשות, השיבו להם, "עשו כל מה שהגרמנים אומרים לכם."⁶ וכיוון שכך, הקימו את המועצה היהודית, שמנתה שמונה חברים בראשותו של היושב-ראש שמו שטרן, נשיא הקהילה הניאולוגית של פשט.⁷ חמישה מבין חברי המועצה נמנו עם הזרם הניאולוגי, שניים עם הזרם האורתודוקסי ואחד היה נציג ההסתדרות הציונית:

שמו שטרן (יושב-ראש הלשכה המרכזית של יהודי הונגריה, יושב-ראש הקהילה היהודית [הניאולוגית] של פשט)
ארנו פטו (Ernő Pető) (סגן-היושב-ראש של הקהילה היהודית [הניאולוגית] של פשט)
ארנו בודה (Boda) (סגן היושב-ראש של הקהילה היהודית [הניאולוגית] של פשט)
קרוי וילהלם (Károly Wilhelm) (מנהל הקהילה היהודית [הניאולוגית] של פשט)
שמו צ'ובדי (Csobádi) (יושב-ראש הקהילה היהודית [הניאולוגית] בבודה)
שמו קהאן-פרנקל (רבי, יושב-ראש המשרד היהודי האורתודוקסי)
פולופ פרוידיגר מאבודה (Fülöp Freudiger of Óbuda) (יושב-ראש הקהילה היהודית האורתודוקסית העצמאית של בודפשט)
ניסון קהאן (מנהל ההסתדרות הציונית בהונגריה)

אפשר כמובן לשאול מדוע קיבלו עליהם האזרחים הנכבדים האלה את התפקידים הללו? מדוע הקימו את המועצה המרכזית? מדוע ארגנו את רשת המועצות הכלל-ארצית? מדוע מילאו את פקודותיהם של השלטונות הגרמניים או ההונגריים, או הביאו יהודים אחרים למלאם?

לימים הודו חברי המועצה היהודית שהיו מודעים לגורל שהועידה להם היחידה של אייכמן כפי שכתב שמו שטרן ב-1945, "ידעתי מה הם עשו בכל הארצות הכבושות של מרכז אירופה, וידעתי שפעולתם היא סדרה ארוכה של מעשי רצח וביזה."⁸ סגנו, ארנו פטו, אמר גם הוא ב-1945: "ידעתי על גורלם של היהודים בארצות אחרות, בפולין ובסלובקיה."⁹

תגובותיהם היו דומות – עכשיו, כשהסכנה גוברת, יהיה זה אנוכי ופחדני לחשוב על ביטחונם שלהם במקום לייצג את האינטרס הכללי של היהודים, של הקהילה.¹⁰ הם סמכו על

⁶ Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 15. בדברי ניסון קהאן יש אישוש לקביעותיו של מונקצ'י; ראה "A Zsidó Tanács megalakulása," p. 111.

⁷ ראה הערה 5.

⁸ Schmidt, *Kollaboráció*, pp. 59.

⁹ "Pető Ernő feljegyzése az Ügyvédi Kamara Igazgatóságához [a945]," in *ibid* ⁹
¹⁰ שם, עמ' 324, 325.

קרבתו של הצבא האדום, והאמינו שהיהודים יצליחו לחמוק מן הגירוש עד שיגיע השחרור.¹¹ שטרן בטח גם בקשריו האישיים, בעיקר עם העוצר; ההיכרות ביניהם נמשכה זה עשרים שנה.¹² מונקצ'י סבר ש"מנהיגי היהודים... הרגיעו את עצמם ושקעו באופטימיות בלתי מבוססת שאנחנו נהיה היוצאים מן הכלל, האי הקטן בים ההשמדה של יהדות אירופה."¹³ גם ינו לוואי (Jenő Lévai) מזכיר "אשליה אופטימיסטית" כשהוא דן בפעולותיה של המועצה היהודית בחיבור שכתב מיד אחרי מלחמת העולם השנייה.¹⁴ אך חוץ ממונקצ'י ולוואי האשימו גם הניצולים שחזרו ממחנות ההשמדה את חברי המועצה על שלא עשו דבר, אף-על-פי שידעו מה קורה ליהודי אירופה, ועל שהגנו קודם כול על משפחותיהם ועל הקרובים להם. יתר על כן, מעל דפי העיתון היהודי הרשמי, *Magyar Zsidók Lapja* ("הביולטין של יהודי הונגריה" שמאז 27 באפריל 1944 נקרא, *Magyarországi Zsidók Lapja*, "הביולטין של היהודים בהונגריה", בעקבות שינוי מעמדם של היהודים על-פי החקיקה האנטי-יהודית), קראו חברי המועצה עצמם לציבור שלהם לציית לצווים החדשים.

רוב הניצולים לא ידעו דבר על המשא-ומתן הנואש שניהלו חברי המועצה עם הגרמנים בשעתם, המגעים אלה לא תועדו בשום מסמך כתוב, וגם לא על הבקשות והמזכרים הבהולים שהגישו לשלטונות ההונגריים. האשמותיהם של הניצולים הניעו את שני חברי המועצה שנשארו בהונגריה – שטרן ופטו שנזכרו לעיל – להעלות את זיכרונותיהם על הכתב אחרי המלחמה. אולם ההיסטוריונים צריכים לקרוא את הזכרונות האלה בביקורתיות ראויה, שכן למחבריהם היה עניין להציג את פעולותיהם בתקופת השואה באור חיובי.¹⁵

חברי המועצה היהודית טעו כשסמכו על קשריהם. הממשלה החדשה, בראשותו של דמה שטויא (Döme Sztójay), שכיהן בשנים 1935-1944 בתור שגריר הונגריה בברלין, דנה ב"צווים היהודיים" בשורה של ישיבות קבינט.¹⁶ במשך זמן רב לא דיברו אפילו עם המועצה היהודית,¹⁷ על-אף שמדי יום הוצגו לה דרישות חדשות מטעם היחידה של אייכמן. הדרישות האלה מקצתן היו חומריות – הן נגעו לניכוס רהיטים מן החווילות שהוחרמו מיהודים עשירים: מכתבות, כיסאות, פחי אשפה, ספלי בירה מעוטרים, כלים לערבוב קוקטיילים, שטיחים, תקליטי ג'ז (כך!) – והיו גם תביעות לגיוס עובדי כפייה. אפשר לעקוב

¹¹ שם, עמ' 325.

¹² שם, עמ' 60-61.

¹³ Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 11

Jenő Lévai, *Zsidósors* (Budapest: magyar Téka, 1948), p. 73¹⁴

Magyarországon

¹⁵ שטרן, פטו ווילהלם נעצרו והוחזקו במעצר בהמתנה למשפט. בסופו של דבר לא נשפטו בבית הדין. ראה Stern Samu és társai, Budapest Főváros Levéltára, Nü. 7367/1947, Zsidó

. Tanács –ügy, Történeti Hivatal, V-129 355/a

¹⁶ על רוב הצווים ראה 1. Benoschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1. ראו לציין שבעוד המשא-ומתן על הקמתה של הממשלה החדשה מתנהל, ביצע הגסטפו בלי הרף מעצרים וגירושים של פוליטיקאים הונגרים, ובכללם מי שעמדו בקשר עם חברי המועצה היהודית עד הכיבוש הגרמני.

¹⁷ Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 54; Scmidt, *Kollaboráció*, pp. 63, 257, 328

בדייקנות אחר הדרישות היומיומיות האלה באמצעות הרישומים בתיק "דרישות יומיומיות" שבארכיוני המוזאון היהודי ההונגרי.¹⁸

הדרישות האחרות נגעו לארגון היהודים במדינה. ב-24 במרס שלח שטרן, בשם המועצה המרכזית של יהודי הונגריה, מברקים ליושבי-הראש של הקהילות היהודיות המחוזיות (*községkerületek*), והזמין לישיבה.¹⁹ על סדר היום עמד ארגונו של ועד לאומי שיפעל לצדה של המועצה המרכזית. מנהיגי ערי השדה הגיעו לישיבה ב-28 במרס באמצעות אישורי מסע שהנפיקו להם לצורך זה. לאחרונה נתגלו בארכיוני המוזאון היהודי של הונגריה מסמכים הכוללים את רשימת הנוכחים של הישיבה המדוברת, והיום אנחנו יודעים את שמותיהם של כל עשרים ושבעה המנהיגים היהודים שנכחו בה.²⁰

בישיבה הוחלט להקים ארגון כלל-ארצי מאוחד בהנהגתה של המועצה היהודית המרכזית בבירה.²¹ שלושה ימים אחר כך, ב-31 במרס, אמר אייכמן לשטרן ולסגניו שגם גרים ייכללו בתחום סמכותה של המועצה המרכזית.²²

בימים הראשונים של אפריל, אחרי דיון ארוך, אימצה המועצה היהודית מסמך יסודי,²³ וב-4 באפריל הגישה אותו לוויסליצני.²⁴ על-פי הגרסה הגרמנית למסמך הזה, "מנוהלים ענייניהם הלאומיים של יהודי הונגריה בידי מועצה מרכזית בת שמונה חברים."²⁵ במקרים בעלי חשיבות רבה יותר תתייעץ המועצה המרכזית עם המועצה המורחבת של בודפשט, שיהיו בה בין עשרים וחמישה לעשרים ושבעה חברים. במקרים הנוגעים לכלל האוכלוסייה היהודית במדינה, תתבקש המועצה הארצית העליונה לחוות דעה. מכל מקום, החלטותיהן של המועצות האלה לא יחייבו את המועצה המרכזית. המועצה הארצית העליונה הייתה אמורה לכלול את עשרים וחמישה או עשרים ושבעה חברי המועצה המורחבת של בודפשט,

¹⁸ מסמכים של המועצה היהודית, יישומים יומיומיים, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZSML) H-1944 (לסלו קרשאי [László Karsai] הוא שהפנה את תשומת לבי לתיק הזה).

¹⁹ לנוסח ההזמנה ראה Munkácsi, *Hoygan történt*, pp. 20-21 וכן Lévai, *Zsidósors Magyarországon*, p. 75.

²⁰ Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 21; הרשימה של מונקצ'י כוללת רק שנים-עשר שמות. רשימת נוכחות, 28 במרס 1944, (J 5/3), NZSML, H-1944.

²¹ Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása," p. 103; Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 22; וראה גם

²² Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 28-33
²³ שם, עמ' 34.

²⁴ מסמכים של המועצה היהודית, (J 5/3), MZSML, H-1944; חלק מן הנוסח ההונגרי של התכנית ראה Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 34-36.

²⁵ לדברי ניסון קהאן תכנן שמו שטרן מועצה יהודית בת שבעה חברים וקהאן הוכלל בה כחבר שמיני, מפני שאנשי הגסטפו עמדו על השתתפותם של ציונים במועצה. לפרטים ראה Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása," p. 98-99.

את נשיאי עשר הקהילות האזוריות, וכן את נשיאיהן של עשר הקהילות האורתודוקסיות הגדולות ביותר ושתי קהילות הסטוטוס-קוו.²⁶

אין במסמך שום אזכור של מועצה מן המועצות שנזכרו שחברים בה ציונים או גרים. אולם ממסמכים אחרים ידוע לנו שאחד משמונת החברים במועצה המרכזית היה נציג ההסתדרות הציונית. הגרים, לעומת זאת, לא זכו לשום ייצוג, למרות העובדה שאייכמן ואנשי היחידה שלו הכירו במועצה היהודית כגוף היחיד המייצג את כלל יהודי הונגריה.

חוץ מן המועצה המרכזית היו כל המועצות המתוכננות קיימות רק להלכה. עד היום לא נמצא שום מסמך שיש בו כדי להוכיח שאחת מהן אכן תפקדה בפועל. יש לנו נתונים רק על המועצה הארצית שנזכרה לעיל, זו שנוסדה ב-28 במרס. למעשה, אפילו המועצה המרכזית לא קיימה ישיבות סדירות.²⁷ מספר רב של ישיבות התקיימו במשרדו של היושב-ראש, לעתים קרובות בנוכחות אחרים ולא רק בהשתתפותם של הפקידיים הראשיים.²⁸

בהמשך מונה התכנית את מחלקות המועצה המרכזית זו אחר זו, ומגדירה את תחומי האחריות של כל אחת ואחת.

במועצה היהודית המרכזית היו תשע מחלקות עיקריות ושש תת-מחלקות של המחלקה הנשיאותית:

1. המחלקה הנשיאותית:

- א. מחלקה הממונה על הקשרים הקבועים עם השלטונות הגרמניים וההונגריים
- ב. לשכת תרגום
- ג. מחלקה הממונה על קשרים עם קהילות יהודיות מחוזיות אחרות ועם קהילות יהודיות יחידות
- ד. מחלקה הממונה על פרסום הצהרות פומביות בעיתונות
- ה. מחלקה לסטטיסטיקה ודמוגרפיה
- ו. מחלקת כוח אדם
2. מחלקת כספים
3. מחלקה לענייני חברה
4. מחלקה כלכלית וטכנית
5. מחלקת חינוך ותרבות
6. מחלקה לענייני חוץ (ובמידת הצורך, לענייני סטטיסטיקה ודמוגרפיה)
7. מחלקה לענייני דת

²⁶ קהילות הסטוטוס קוו – קהילות הונגריות שאחרי הפיצול בין הקהילות ב-1869 לא השתייכו לא לזרם הניאולוגי ולא לאורתודוקסי ונשארו לא משיכות כבעבר.

²⁷ Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 25

²⁸ לפרטים ראה Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása," p. 99.

8. מחלקה לענייני שיכון ונסיעות
9. מחלקה לגרים, שבמקרה הצורך לא תפעל כמחלקה עצמאית אלא כתת-מחלקה של מחלקת הכספים.²⁹

המחלקות האלה כבר פעלו למעשה באותה עת (בראשית אפריל). החלק הזה של המסמך מציין את פעילויותיהם של הציונים וכן את מקרי הגרים. מחלקה מס' 6, שהייתה אחראית לקשרי החוץ, הייתה אמורה להיות מעורבת בפעילויות "שעשו עד היום ההסתדרות הציונית והברית למען ארץ-ישראל (Alliance Pro Palestine) בנושאי הגירה ותמיכה בקרן למען ארץ-ישראל (Palestine Foundation)". אולם המסמך אינו מציין אם הארגונים האלה יוסיפו לנהל את ענייני החוץ תחת פיקוחה של המועצה המרכזית.³⁰

חלק נוסף של התכנית שמתייחס למחלקה 9, האחראית לענייני הגרים, נותר לוט בערפל. בתחילת המסמך ההגדרה ברורה: המועצה היהודית היא הנציג היחיד של יהודי הונגריה. ואולם בהגדרת תחומי אחריותה של מחלקה 9 נכללת ההתניה "כל עוד הגרים נתונים לאחריותה של המועצה המרכזית, תטפל בהם המחלקה הזאת." מכאן עולה שאפילו אחרי הכיבוש הגרמני שררה יריבות בין היהודים לגרים.³¹

במסמכים אין שום סימן לכך שהמועצה היהודית הראשונה הזאת טיפלה אי-פעם ביהודים הגרים. הדעת נותנת שהארגון של מחלקה 9 היה רעיון של אייכמן. ב-31 במרס אמר אייכמן לשטרן, שהוא נוטה לשלב את הגרים במועצה המרכזית,³² והוסיף: "הגרים הם העשירים ביותר, אסוף מהם סכומים נכבדים יותר!" אלה כנראה הדברים שעמדו לנגד עיניהם של מתכנני מחלקה 9 בבואם להגדיר את תחומי אחריותה: "ייתכן שמקרים אלה [של הגרים] לא יטופלו בידי מחלקה נפרדת אלא בידי תת-קבוצה של מחלקת הכספים."

ב-6 באפריל, אחרי שהשלטונות הגרמניים קיבלו את התכנית, שלחה המועצה המרכזית חוזר אל המנהיגים הדתיים בהונגריה.³³ זו הייתה הפעם הראשונה שהמועצה המרכזית של

²⁹ תכנית לארגון יהודי הונגריה, 4 באפריל 1944, מסמכים של המועצה היהודית, MZSML, H-1944, J, 5/3.

³⁰ בעניין המועצה היהודית כתב אוטו קומולי (Ottó Komoly), נשיא ההסתדרות הציונית של הונגריה, ביומנו האישי, ב-20 במרס: "...חדשות על ייסוד יודנרט... אנחנו [הציונים] לא נלך ליודנרט". לפי הדברים שכתב ביומנו ב-10 באפריל, התנדבה בתו לאה לעבוד במחלקת המידע של המועצה היהודית המרכזית. מאז 14 באפריל עבד אוטו קומולי עצמו בלשכת המידע של המועצה היהודית. יומנו שמור בארכיון יד ושם (איו"ש), P. 31/44.

³¹ לפרטים ראה Viktor Karády, *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon* (Budapest: Új Ezra Mendelson, *The Jews*; Mandátum, 2001), pp. 40-76, 199-241, 263-295 of *East Central Europe between the World Wars* (Bloomington: Indiana University Press, 1983), pp. 85-128.

³² Munkácsi, *Hoygan történet*, p. 33.

³³ שם, עמ' 36-37.

יהודי הונגריה הודיעה ישירות למנהיגים הדתיים במדינה על ייסודה של המועצה ועל סמכויותיה.

באותו היום הודיעו שטרן ועמיתיו גם לקוראי העיתון *Magyar Zsidók Lapja* על הקמת המועצה "בהוראת השלטונות ההונגריים ועל פי מינוי שלהם."³⁴ אולם מן הדברים שהובאו לעיל עולה שהעובדה הזאת אינה נכונה. השלטונות ההונגריים לא מילאו כל תפקיד בהקמתה של המועצה הראשונה. העיתון שנערך בידי הגרמנים, קרא לאוכלוסייה היהודית לשמור על שקט, להיות ממושמעת ולמלא את הפקודות ללא תנאי. הקריאה הזאת הושמעה שוב ושוב גם בחודשים הבאים, גם כשנצטוו היהודים לשאת על בגדם את הטלאי הצהוב, כשנדרשו לעבור לגטאות, כשהתחילו הגירושים, וכשהיהודים היחידים שנשארו היו מי שעבדו בגודי העבודה או גרו בעיר הבירה. ועם זאת הבטיחו להם "הרשויות המתאימות", שלא תהיה שום פגיעה בקהילה.³⁵

נדולף ל' בראהם טוען בצדק שמנהיגי היהודים לא דיווחו להמוני היהודים לפני הכיבוש על המתרחש בארצות השכנות, וגם אחרי הכיבוש השתדלו לשמור על השקט בקרב ההמונים ופרסמו בעיתונם הרשמי קריאות לציית ולבצע את הפקודות. בראהם סבור שכך יצרו בקרב האוכלוסייה היהודית "תחושה כוזבת של ביטחון."³⁶

אולם השאלה הנשאלת בכל זאת היא, מה עוד יכלו המנהיגים היהודים לעשות נגד הרשויות, נגד מכונה משומנת כל-כך? יהודה באואר העיר נכון, שההנחה שיהודי הונגריה ביקשו "לתדרוך" כלשהו ב-1944 מלמדת שלא הייתה להם שום מודעות למצב.³⁷ בהקשר הזה אפשר להעלות עוד שתי שאלות: (1) כיצד היה אפשר "לתדרוך" את היהודים ב-1944? (2) מה היו יכולות להיות ההשלכות של הידיעה הוודאית שהיעד הסופי של הגירוש הוא אושוויץ?

כאמור הודו חברי המועצה היהודית עצמם שידעו בשעתם מה קורה ליהודים בארצות השכנות. בראהם, כמוהו כמונקצ'י ולוואי, גורס שלא רק הנאצים ומשתפי הפעולה ההונגרים שלהם נושאים באחריות לרצח של למעלה מחצי מיליון יהודים הונגרים, אלא גם מנהיגייה של יהדות הונגריה. לוואי ובראהם טוענים שהמנהיגים היהודים, שידעו את המצב לאשורו, היו צריכים ליידע את הציבור שלהם בדבר המתרחש בארצות השכנות.³⁸

Benschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1, p. 114³⁴

שם, עמ' 115-117.³⁵

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*,³⁶ revised and enlarged edition (New York: Columbia University Press, 1994), pp. 436, 442

Yehuda Bauer, *The Holocaust in Historical Perspective* (Seattle: University of Washington Press, 1980), p. 105³⁷

Braham, *The Politics of* ; Lévai, *Zsidósors Magyarországon*, p. 81³⁸
. *Genocide*, p. 453

מכל מקום ספק אם יהודי הונגריה היו באמת זקוקים לאזרהרה. כבר בשנים 1938-1944, לפני כיבוש הונגריה בידי הגרמנים, היה אפשר לקבל שפע של מידע וחדשות מעובדי הכפייה שהגיעו לבתייהם לחופשות, מפליטים יהודים שנמלטו מאוסטריה, פולין וסלובקיה – מספרם נאמד בכ-10,000-15,000 איש – וגם משידורי הרדיו של המדינות הניטרליות והאנטי-פשיסטיות.³⁹ באותה תקופה היה העיתון *Magyar Zsidók Lapja*, כמו כל העיתונים בהונגריה, נתון לצנזורה צבאית, ולא היה יכול כמובן לדווח על מעשי הטבח ההמוניים שביצעו האיינזצגרופן באוקראינה למשל. אולם כל מי ששמע על הזוועות האלה, אם ברדיו ואם מפיהם של פליטים, לא היה מסוגל – או לא היה מוכן – להאמין בבלתי ייאמן. ניצול שברח מפץ' (Pécs) כתב – כעבור עשרות שנים, עדיין מזועזע – "לא הייתי מסוגל להבין את המציאות, היא נראתה לי כל כך לא מציאותית." ובהמשך, "מה הייתה אותה קללה שהכתה אותנו בעיוורון מוחלט?... באשר לי אני יכול לומר שנכשלתי כישלון חרוץ."⁴⁰ ואכן, אפילו באביב 1944, כשכבר היו כלואים בגטאות ובמחנות האיסוף, לא האמינו היהודים לצעירים הציונים שנסעו בחשאי אל ערי השדה וניסו לעודד את האנשים שדינם נחרץ לגירוש וחיסול שינסו לפחות להימלט.⁴¹

מה היה הדבר שיהודי הונגריה ומנהיגיהם האמינו בו או השליכו עליו את יהבם? עד אביב 1944 עדיין יכלו לשאוב תקווה מן העובדה שהגירושים בסלובקיה נעצרו בשלהי הסתיו של 1942. בסוף 1942 הפסיקו השלטונות הרומניים את רצח היהודים בטריטוריות הכבושות בידיהם, וסירבו למסור את היהודים של "רומניה הישנה" לידי הגרמנים. גם בולגריה לא הסגירה את היהודים "שלה". ולבסוף, גם הורטי סירב למלא אחר דרישות הגרמנים, והסתמך על המדיניות "להגנת יהודים" של מוסוליני ופטן. חברי המועצה היהודית הוסיפו לשים את מבטחם בעוצר, שנותר על כסאו. ואמנם, הורטי לא הרשה לאנשי "צלב החץ", שהאשימו אותו בידידות כלפי היהודים, להגיע לשלטון. אלא שעוד בימים הראשונים לכיבוש הגרמני איבדה המועצה היהודית כליל את מרחב התמרון שלה מול השלטונות ההונגריים. הגסטפו עצר עשרות פוליטיקאים, אישי ציבור ואריסטוקרטים, ואלה בדיוק היו האנשים שראשי הקהילות היהודיות היו יכולים לבטוח בהם ולפנות אליהם בעת צרה.⁴² משא-ומתן עם

³⁹ לפרטים ראה Robert Rozett, *The Relationship between Rescue and Revolt: Jewish Rescue and Revolt in Slovakia and Hungary During the Holocaust* חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1987, עמ' 75-80. תודתי נתונה לד"ר רוברט רוזט על הרשות להשתמש במקור הזה.

⁴⁰ Károly László, *Az út Auschwitz felé. Ifjúságom magyarorszáon* (Budapest: Kapu Alapítvány, é. n.), pp. 122, 189-190

⁴¹ לפרטים ראה Asher Cohen, *The Halutz Resistance in Hungary 1942-1944* (New York: Columbia University Press, 1986), pp. 52-80.

⁴² לפרטים ראה László Karsai, *Holokauszt* (Budapest: Pannonica, 2001), pp. 262-270.

הגרמנים נראה אפוא האפשרות היחידה שנתרה פתוחה למנהיגים היהודים בשבועות הראשונים לכיבוש.

החוזר שהופץ ב-6 באפריל בין המנהיגים הדתיים שבערי השדה, שלא כ- *Magyar Zsidók Lapja* לא התייחס לשאלה מי נתן את ההוראה – האם היו אלה השלטונות ההונגריים או הגרמנים. נאמר בו רק שבהוראת "הרשויות העליונות", נדרשים היהודים ההונגרים להתארגן בכל רחבי המדינה תחת ניהולה של המועצה המרכזית.⁴³ על הקמתן של מועצות יהודיות בערי השדה יש עדויות סותרות. הקורא במסמכים יכול להבחין במבוכתם של המנהיגים הדתיים מכאן ושל מנהיגי המינהלות המקומיות מכאן. לאלה גם לאלה לא היה ברור בידי מי נתונות הסמכויות. רשמית עדיין לא הייתה קיימת המועצה היהודית המרכזית (על-אף שמן התכתובת שניהלו אנשיה עולה שכבר היו להם נייר-מכתבים וחותמת רשמית⁴⁴).

הממשלה הוציאה "צווים יהודיים" זה אחר זה, אבל אלה לא נועדו להביא לארגון היהודים אלא להגבלתם. ההוראה לשאת טלאי צהוב על דש הבגד נכנסה לתוקף ב-5 באפריל.⁴⁵ ב-7 באפריל נאסר על היהודים לנסוע.⁴⁶ הצו הסודי מ-7 באפריל – מי שהוציא אותו היה שר הפנים, והוא כונה צו מחנות-האיסוף (צו הגירוש, הדפורטציה, לפי היסטוריונים אחדים⁴⁷) – היה הראשון שהתייחס לקיומה של "המועצה היהודית המרכזית שמרכזת בבודפשט".⁴⁸ על-פי הצו הזה יישלחו כל היהודים "ללא הבדל מין וגיל למחנות איסוף שנקבעו".

המצוד החל בחלקים הצפוניים והמזרחיים של הונגריה (מחוזות הז'נדרמריה VIII של קשה (Kassa) מחוז X של מרושוושארהיי (Marosvásárhely), ומחוז IX של קולוז'וואר (Kolozsvár)). כל המנהיגים שהופקדו על המינהל ובטיחות הציבור קיבלו את הצו הזה בתוך זמן קצר. הצו הרשמי של הממשלה, זה שכונה צו הגטו, הופיע בעיתון הרשמי *Budapesti Közlöny* כעבור שלושה שבועות, ב-28 באפריל.⁴⁹ הידיעות על קיומה של מועצה יהודית במשרד הפנים הגיעו מן הסתם מאייכמן, שניהל דרך קבע שיחות עם שני תת-השרים

⁴³ Munkácsi, *Hogyan*, pp. 36-37

⁴⁴ ראה למשל קהילת קצ'קמט – מכתב מאת ארנו פטו אל קהילת קצ'קמט, – K 8/2 – MZSML, 1944 – 175/1

⁴⁵ Benoschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1, pp. 78-79
⁴⁶ שם, עמ' 129-128.

⁴⁷ ראה למשל Ellek Karsai, ed., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, vol. 3 (Budapest: MIOK, 1967), p. VIII.

⁴⁸ לנסח הצו מס' BM VII 6163/1944. ראה Benoschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1, pp. 124-127
⁴⁹ שם, עמ' 255-244.

המופקדים על ענייני היהודים במשרד הפנים.⁵⁰ בצו הסודי מ-7 באפריל, זה שנגע למועצה, נאמר כדלקמן:

כפיתי על המועצה היהודית המרכזית שהמשרד שלה בבודפשט להקים בתי חולים זמניים נוספים בניירג'הזה (Nyiregyháza), אונגוור (Ungvár), מונק'ץ' (Munkács) ומרמרוסזיגט (Máramarossziget) שיהיו בהם רופאים וציוד משלהם. הרופאים האלה יתנו בו בזמן שירותים רפואיים גם למחנות האיסוף.⁵¹

אם כך נראה שהמועצה המרכזית כבר ידעה באותם ימים שנוסף על האפליה וההגבלות עתידיים השלטונות ההונגריים להתחיל בקרוב מאוד באיסוף היהודים. אולם במסמכים שנבדקו עד כה אין שום אזכור שהמועצה אכן קיבלה הוראות להקים בתי חולים זמניים. עם זאת, יש בהם בקשה מאת שמו שטרן אל שר הפנים אנדור יארוס (Andor Jaross), מ-27 באפריל, "לארגן שירותי בריאות" לרבות שחיים בתנאי צפיפות לא-אנושיים בצפון מזרח הונגריה, ולהרשות לפקידי המועצה היהודית "לצאת אל המקום ולסייע בנקיטת הצעדים הנחוצים, בתיאום עם הרשויות ועם המנהיגים היהודים המקומיים."⁵²

מסמכים בארכיון המוזאון היהודי ההונגרי עולה שעוד בימים הראשונים, באמצע אפריל, נמסר למועצה היהודית שמחנות האיסוף מוקמים במחוז קשה של הז'נדרמריה.⁵³ הגבלות הנסיעה לא חלו על היהודים שגויסו לעבודות הכפייה, והשלטונות הצבאיים אפשרו להם חופשה מפעם לפעם. כשהגיעו לבודפשט דיווחו כמה מהם למועצה היהודית על פעולות הגטואיזציה שנעשו בקרפטליה (Kárpátalja) שבצפון מזרח הונגריה. ב-19 באפריל כתבו מנהיגי המועצה היהודית מזכר בהול לראש הממשלה דמה סטויאי⁵⁴ והפצירו בו "בהכנעה" לחקור ללא דיחוי את המתרחש שם. הם גם ביקשו להיפגש עמו אישית. שבועיים קודם קראה המועצה המרכזית לקהילות הדתיות שבערי השדה לארגן ולהוביל את המועצות

⁵⁰ אחרי מינויו, ב-24 במרס, פיקח לסלו באקי (László Baky) על המחלקות האלה: מחלקה IV (משטרה), מחלקה VIII (משטרה פלילית), מחלקה XVIII (גיוס לאומי) ומחלקה XX (ז'נדרמריה). ב-8 באפריל מינה שר הפנים אנדור יארוש את לסלו אנדרה לתפקיד תת-שר הפנים. אז הופקד אנדרה על מחלקה III (מחוזית ועירונית), מחלקה IV (עירונית), מחלקה XXI (ענייני שיכון), וכן על הוועדה ליעול הניהול; נוסף על כך הקים השר יארוס ב-13 במאי מחלקה נפרדת בתוך תת-המחלקה XXI/b, וזו נועדה ל"טיפול בעניינים הקשורים ביישוב מחדש והעברה למחנות של היהודים, עניינים שלא נכללו בתחום סמכותה של שום מחלקה אחרת, לפי הוראות ישירות של תת-השר לסלו אנדרה". תת-השר זיגמונד מולנר נתמנה לעמוד בראש המחלקה.

⁵¹ Benoschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1, p. 126

⁵² מכתב משטרן ליארוש, איו"ש, O 15 H/75.

⁵³ László Karsai, Magyarország, 1944 április – új dokumentumok a Holocaustról (manuscript)

⁵⁴ שם. בלי קשר לבקשה דלעיל, הגיש שטרן בקשה לסטויאי ב-14 באפריל, והודיע לו שעל-פי הוראה בעל-פה מן הגסטפו נוסדה מועצה מרכזית ליהודי הונגריה, מפני שהשלטונות ההונגריים הורו להם לציית לרצון הגרמנים. בו בזמן ביקש מסטויאי "להואיל לקבל את הנציגים שלנו לפגישה", כדי שיוכלו לדווח לו על אופן ביצוע ההוראות עד אותו הרגע. אין עדות לתשובה כלשהי, איו"ש, O 15 H/75.

היהודיות המקומיות. ואולם רשמית לא היו מועצות כאלה קיימות כלל מבחינתם של השלטונות ההונגריים. לכן לא ציינו חותמי המזכר את תאריהם כחברי המועצה. שטרן חתם בשם הלשכה הארצית של ההונגרים בני דת משה; קהאן-פרנקל חתמו בשם הלשכה המרכזית של הזרם האורתודוקסי של בני דת משה.

וככה באה לעולם המועצה היהודית הראשונה על-פי הוראת השלטונות הגרמניים, והדברים עולים מכל הנזכר לעיל. עד כה הוכיח המחקר שהשלטונות ההונגריים אישרו את הקמתו של הארגון היהודי החדש הזה בחוסר עניין מובהק. אין נתונים על התייעצות קודמת כלשהי בין הרשויות הגרמניות לרשויות ההונגריות כדי להביא ל"לגליזציה" של פעולתה של המועצה היהודית על-ידי צו ממשלתי רשמי. מחקר נוסף יידרש כדי להבהיר מדוע החלה הממשלה ההונגרית לשאת ולתת עם המועצה היהודית המרכזית ועם המועצות היהודיות בערי השדה, שפעלו במשך שבועות ספורים בלבד או חודשיים לכל היותר.⁵⁵

יש משום צירוף מקרים בעובדה שבאותו היום עצמו, 19 באפריל, בישיבה של מועצת השרים, הגיש שר הפנים יארוס הצעה בעניין "הקמתו של ארגון ממשל עצמי של יהודי הונגריה".⁵⁶ הצו שקיבלה הממשלה הופיע ב-*Budapesti Közlöny* ב-22 באפריל.⁵⁷ על-פי סעיף 1 בצו נמנו עכשיו כל מי שחויבו ללבוש את הטלאי הצהוב בהונגריה עם איגוד יהודי הונגריה. האיגוד יהיה נתון לפיקוחו של משרד הפנים, שימנה ועד פועל זמני בן תשעה חברים. הצו דלעיל היה אמור להסדיר באופן "חוקי" את תפקודה של המועצה היהודית שכבר הייתה קיימת למעשה. שר הפנים יארוס סבר, שגוף שיתופי הולם דרוש כדי "לפתור פתרון הגיוני ותכליתי את השאלה היהודית בהונגריה." גם היהודים חשים בצורך הזה, טען יארוס, ו"ניסו למלא את החסר הזה על-ידי התאגדות מרצון".⁵⁸

הטיעון הזה נכון רק בחלקו. ב-20 במרס, היום השני לכיבוש הגרמני, אילצו קציני גסטפו את מנהיגי הקהילה היהודית של פשט לייסד מועצה יהודית בעלת רשת כלל-ארצית. ב-8

⁵⁵ קבוצת המחקר של יד ושם, העובדת בהונגריה מאז 1995, רואה את אחת ממשימותיה העיקריות, חוץ מגילוי מסמכים, לבחון את פרטי שיתוף הפעולה בין הגרמנים ובין הרשויות ההונגריות, הן ברמה הכלל-ארצית והן ברמה המקומית. הדעת נתנת ששיתוף הפעולה הזה לא היה חף מחיכוכים. דוגמה מובהקת היא מקרה מנפרד-וייס. לפירוט בעניין הזה ראה Elek Karsai and Miklós Szinai, "A Weiss Manfréd-vaygon német kézbe kerülésének története," in *Századok*, vol. 4-5 (1961) pp. 680-719; Gábor Kádár and Zoltán Vági, *Aranyvonat* (Budapest: Osiris, 2001), pp. 155-168.

⁵⁶ Benoschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1, pp. 190-191
⁵⁷ שם, עמ' 191-194. מונקצ'י תיארך בטעות את הוצאת הצו ל-27 באפריל. Munkácsi, *Hoygan történt*, p. 70.

⁵⁸ Benoschofsky and Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 1, p. 190

במאי דיווח תת-שר הפנים לסלו אנדרה (László Endre) למנהיגים האדמיניסטרטיביים
שבערי השדה על הרכבו של הוועד הפועל הזמני.⁵⁹

איגוד יהודי הונגריה

הוועד הפועל הזמני

(המועצה היהודית השנייה)

שמו שטרן

קרני וילהלם

ארנו פטו

שמו קהאן-פרנקל

פולופ פרוידיגר

יאנוש גאבור (János Gábor) (פרקליט הקהילה היהודית [הניאולוגית] של פשט)

יוזף נאג' (Jozsef Nagy) (רופא ראשי)

בלה ברנד (Béla Berend) (הרב הראשי של סיגטוואר (Szigetvár))

שנדור טורוק (Sándor Török) (סופר ועיתונאי)

הצו הממשלתי הפתיע את חברי המועצה.⁶⁰ לדברי מונקצ'י, שהיה גם מזכיר המועצה, לא הייתה היחידה של אייכמן שבעת רצון מן הצו, מפני שחשבה ש"השלטונות ההונגריים רוצים להסיג את הגבול לתוך תחום השיפוט שלהם [של הס"ס]."⁶¹ מונקצ'י מוסיף ש"שום מהלך דומה לא נעשה בארצות כבושות אחרות כגון איטליה, צרפת, יוגוסלוויה וכו'".⁶² ההערה הזאת מלמדת שמונקצ'י לא הכיר היטב את ההיסטוריה של השואה. נכון ששום מועצה דתית לא הוקמה באיטליה, אבל בצרפת הייתה מועצה יהודית מרכזית, ויוגוסלוויה כלל לא הייתה קיימת בעת ההיא – היו רק סרביה וקרואטיה "עצמאית".

מכל מקום, הצו שימש אמתלה למועצה היהודית לחדש את הקשר עם השלטונות ההונגריים. לאיוש ארגלס (Lajos Argalás), המשנה לראש מחלקת החקיקה במשרד הפנים, קיבל ב-23 באפריל לשיחה את מונקצ'י ושני חברי מועצה נוספים, פטו וקהאן.⁶³

⁵⁹ מסמכי המשטרה המלכותית ההונגרית, מחוז קישקונפלג'האזה, Bács-Kiskun Megyei Levéltár-, Kiskunfélegyháza (BKML-Kf), 1506/1944. הצו הופיע ב-*Budapest Közlöny* ב-13 במאי. הטקסט מופיע אצל Benoschofsky and Karsai, Vol. 1, pp. 196-197.

⁶⁰ Munkácsi, *Hoygan történet*, p. 71

⁶¹ שם, עמ' 72.

⁶² שם.

⁶³ שם, עמ' 73. מכיוון שמונקצ'י מתארך – על סמך הזיכרון – את הוצאת הצו ל-27 באפריל, נקב גם בספרו תאריך מאוחר יותר כמועד הפגישה הזאת. בזיכרונותיו מביא ניסון קהאן תיאור מפורט של שיחותיו עם קציני הגסטפו, אך בשום מקום אין הוא כותב דבר על פגישה עם ארגלס. גם במזכר של ארנו פטו אין שום רמז לפגישה הזאת. לפי מסמך המצוי בארכיון יד ושם (מסמך לא ממוספר, למרבה הצער), הורכב "הוועד הזמני של

ארגלס אמר להם שהצו נועד מצד אחד לבסס נוסחה חוקית, ומן הצד האחר – למקם את המועצה היהודית – שמכאן ואילך נקראה האיגוד היהודי – בתחום סמכותם של השלטונות ההונגריים. ואולם השאלה שהציג מונקצ'י – אם זכותם של הגרמנים לנקוט צעדים פוקעת עם כניסתו של הצו לתוקף – לא זכתה לתשובה ברורה מפי ארגלס.⁶⁴

כעבור שבוע, ב-1 במאי, זומן מונקצ'י לפגישה עם לאיוש בלשקוביץ' (Lajos Blaskovich), ראש המחלקה לאגודות במשרד הפנים.⁶⁵ במהלך שיחתם שאל בלשקוביץ' על המועצה היהודית שייסדו הגרמנים. אחר כך דיברו על הוועד הפועל הזמני. בלשקוביץ' דרש שאחד מחברי הוועד יהיה גר. זולטן בושניאק (Zoltán Bosnyák), מנהל המכון ההונגרי לחקר השאלה היהודית ועורכו של הביטאון האנטישמי הקיצוני *Harc* ('מאבק'), מינה לתפקיד הזה את הסופר שנדור טורוק.⁶⁶ בלשקוביץ' לחץ על הוועד הפועל להקים ועד מקומי זמני בכל כפר או עיירה שיש בהם למעלה מ-10,000 תושבים.⁶⁷ כך הביעו השלטונות ההונגריים, אמנם רק בעל-פה, את רצונם שהוועד הפועל הזמני יפעל על-ידי רשת כלל-ארצית. ואולם עד היום לא נמצא שום מסמך המלמד שמשרד הפנים עדכן את מערכת המינהל המקומי בדבר כוונתו זו.

מונקצ'י ראה ביום השיחה הזאת, 1 במאי, את תחילתו של השלב השני בפעילותה של המועצה היהודית. חמישה חברים מן המועצה הראשונה הוסיפו לשמש בתור חברים. אין זה מקרה שלסלו אנדרה, תת-שר הפנים, לא כלל ביניהם את קהאן הציוני. ועם זאת מינה אנדרה לחבר בוועד הפועל את בלה ברנד, הרב הראשי של סיגטוואר, שראה את עצמו ציוני.⁶⁸ בגלל יחסיו של ברנד עם בושניאק לא בטחו בו כל חברי המועצה הראשונה.⁶⁹

איגוד יהודי הונגריה" מחברים במועצה היהודית הראשונה, ועליהם נוסף בלה ברנד. שמו של ברנד מופיע ברשימה שהייתה בידי תת-השר לענייני פנים לסלו אנדרה, שגם כתב, בגב הדף, "מחר, 12 בחודש, אלה [כלומר – חברי המועצה היהודית], בושניאק (Bosnyák), ארגלס, בלשקוביץ' (Blask[ovich]), במשרדך. "איו"ש, O 15 H/75.

⁶⁴ Munkáci, *Hogyan*, p. 73.
⁶⁵ שם, עמ' 74.

⁶⁶ טורוק היה באותה עת במחנה הסגר בצ'פל (Csepel). ראה שם, עמ' 72. לפי טורוק, הגיש חברו לאיוש טורי (Lajos Tury) בקשת חנינה בשמו לפרנץ רייניס (Ferenc Rajniss), והוא מצדו ביקש את תיווכו של בלה אימרדי (Béla Imrédy), נשיא מפלגת ההתחדשות ההונגרית (Magyar Megújulás Pártja), כדי שטורוק ימונה חבר בוועד של איגוד יהודי הונגריה. בעקבות תמיכתו זו מינה שר הפנים יארוס את טורוק לחבר בוועד וזה שוחרר עד מהרה ממחנה ההסגר. ראה Sándor Szenes, *Befejezeten múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések* (Budapest: Szerző, 1986), p. 190.

⁶⁷ Munkáci, *Hogyan*, p. 75.

⁶⁸ לפי קהאן אמר ברנד שהוא רוויזיוניסט, והוסיף לקיים קשרים עם חברים מסוימים בוועד הפועל; ראה Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása," p. 99.

⁶⁹ Scmidt, *Kollaboráció*, pp. 75, 326, *Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság – פרוטוקולים, MZSML*, פרוטוקול מס' 3647, עמ' 9: "קודם שבלה ברנד הגיע היה צריך להשמיד מסמכים סודיים על-פי הוראותיהם של שטרן, פטו ווילהלם, מפני שהכול ידעו שבלה ברנד מונה למועצה היהודית בתור בוגד". על פעילותו של ברנד במועצה היהודית ועל סיפור משפטו וזיכוי בבית הדין

ב-15 במאי התכנסה האספה המכוננת. שטרן נעדר מפאת מחלה, ולכן שימש שמו קהאן-פרנקל יושב-ראש של הישיבה.⁷⁰ ברנד היה בכפר,⁷¹ טורוק עדיין היה במאסר. חוץ מששת החברים בוועד המנהל הוזמנו גם החברים שהוצאו מן המועצה הקודמת, אך עכשיו לא ניתנה להם זכות הצבעה.⁷² מאמרים מטעם המועצה נכתבו עד 22 במאי, אך הם לא זכו לאישור של משרד הפנים.⁷³ לכן היה זה הוועד הפועל הזמני שפעל עד הסוף במקום איגוד יהודי הונגריה. החותמת שהוטבעה על המסמכים באותם הימים הייתה של מועצת יהודי הונגריה או של הוועד הפועל הזמני של איגוד יהודי הונגריה. מנהיגי הדת המקומיים מיענו את פניותיהם אל המועצה היהודית המרכזית. מנהיגי המינהל המקומי הזכירו גם את ייסוד המועצות היהודיות.

כאמור יש סתירה בין המסמכים השונים הנוגעים לייסוד המועצות היהודיות בערי השדה. פנייתה של המועצה המרכזית לארגן מועצות מקומיות הגיעה ב-6 באפריל. המסמכים שנתגלו עד כה מלמדים שבמקומות מסוימים הוקמו הארגונים המקומיים בידי המועצה היהודית המרכזית עצמה. במקומות אחרים מונו בדרך כלל המנהיגים שייצגו את האינטרסים של היהודים בידי רשויות המינהל המקומיות. בכמה מקומות לא הוקמה מועצה יהודית מעולם.

העממי אחרי מלחמת העולם השנייה, ראה Krisztina Munkácsi, "Berend Béla főrabbi népbírósági pere," in *Századok*, vol. 6 (1966), pp. 1525-1552. לעניין דעתו של קהאן על ברנד, ראה Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása," pp. 112-113.
⁷⁰ ב-1945 זכר פטו שקהאן-פרנקל מעולם לא נתמנה לוועד הפועל, מפני שנעלם עוד קודם. וראה בעניין זה Schmidt, *Koolaboráció*, p. 326. בכל זאת, עובדה היא ששמו מופיע ברשימה של מי שמונו לוועד, ומונקצ'י טוען שברנד אף ישב ראש בישיבת הוועד ב-15 במאי. ואולם לא נמצאו שום מסמכים הנוגעים לפעילויותיו אחרי המועד הזה.

⁷¹ ברנד עצמו כותב שהגיע לבודפשט ב-18 במאי. ראה "Az antiszemitaizmus cionizálása: eredmények és következmények," in Schmidt, *Kollaboráció*, p. 359. פגש אותו לראשונה ב-20 במאי. ראה יומנו של אוטו קומולי, אי"ש, P 31/44. לויטננט-קולונל הז'נדרמריה לסלו פרנצי (László Ferenczy), קצין הקישור של הז'נדרמריה עם משטרת הביטחון הגרמנית, אמר בבית הדין העממי ב-1946, שפגש את ברנד לראשונה ב-30 במאי, במונקץ', בתא המעצר של המשטרה. ראה Schmidt, p. 357. לא היה אפשר להוכיח שברנד זייף מסמכים, והוא אף הציג את כרטיס החבר במועצה היהודית והוא שוחרר אפוא. ואולם בדוח המקורי שלו, הנושא את התאריך 8 ביוני, כותב פרנצי שהסדיר את הסעתם של ברנד ואשתו ממחנה הקליטה (reception camp) בשטוראייאוייה (Sátorajjújhely) למונקץ', לצורך חקירה. אבל בני הזוג ברנד, שבאותו הזמן עדיין היו בשטוראייאוייה, רצו להשיג שחרור של קרוביהם. אחרי החקירה נמסרו בני הזוג לידי אייכמן; ראה: L. Karsai and J. Molnár, eds., *Az Endre – Baky – Jaross per* (Budapest: Cserépfalvi, 1944), p. 514. הייתה זו המועצה היהודית שהתערבה אצל הגרמנים לטובת ברנד ואשתו; ראה Molnár, "A Zsidó Tanács megalakulása," p. 113. קומולי פגש שנית את ברנד בבודפשט, ב-8 ביוני. ראה יומן קומולי, אי"ש, P 31/44.

⁷² Munkácsi, *Hogyan*, p. 75.

⁷³ שם. תימוכין לכך אפשר למצוא בדוח של אנדרה מ-16 ביוני. את הטקסט אפשר למצוא ב-, Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, vol. 3., pp. 38-39.

הנהגת הקהילה בקצ'קמט (Kecskemét) קיבלה את ההוראה לא רק מן המועצה המרכזית אלא גם מרוברט פאפ (Róbert Pap), היושב-ראש של קהילה מחוזית XXII.⁷⁴ רוברט פאפ היה נוכח בפגישה שהתקיימה ב-28 במרס. הוא ביקש מן ההנהגה לבצע "בדחיפות רבה" (ההדגשה במקור) את הוראותיה של המועצה המרכזית.⁷⁵ המזכיר הכללי של קהילת קצ'קמט, גיולה ויראני (Gyula Virányi), לא קיבל כנראה אף אחת מן ההוראות עד 8 באפריל, כי ביום הזה כתב מכתב נואש ללשכה המרכזית של יהודי הונגריה (Magyarországi Izraeliták Orszago Irodája) ועדיין לא למועצה המרכזית, והודיע לה שהיושב-ראש של הקהילה, ליוש ויידה (Lajos Vajda) גורש מקצ'קמט. המכתב אינו מבהיר אם השלטונות הגרמניים או ההונגריים הם האחראים לגירוש.⁷⁶ ב-12 באפריל, במכתב למועצה המרכזית, חזר נוטריון הקהילה על בקשתו של המזכיר הכללי, וביקש מאנשיה לעשות כל שביכולתם כדי שהיושב-ראש ישוחרר. איננו יודעים אם המועצה המרכזית נקטה צעדים למען היושב-ראש,⁷⁷ אבל אנחנו יודעים שב-17 באפריל נעצר ונכלא גם המזכיר הכללי של הקהילה בן השבעים ואחת.⁷⁸

אחר הדברים האלה הודיע ארנו בודה (Ernő Boda), חבר המועצה המרכזית, ב-21 באפריל, לדשו שנברגר (Dezső Schönberger), סגן היושב-ראש של קהילת קצ'קמט, על מינויו למנהיג המועצה היהודית של קצ'קמט.⁷⁹ בהתייחסו לשלטונות הגרמניים הודיע לשנברגר ש"מוטלת עליו האחריות" לדאוג שהוראות המועצה המרכזית ימולאו, ובו בזמן נדרש שנברגר לייצג גם את האינטרסים היהודיים. לבסוף הזכיר לשנברגר שיהיה עליו "להציג את המסמך הזה לרשויות המקומיות ולבקש לעצמו תעודת-פטור אישית."

⁷⁴ מכתב מאת רוברט פאפ אל קהילת קצ'קמט, MZSML, K 8/2 – 149/12.

⁷⁵ מסמכי המועצה היהודית, MZSML, H-1944, (J 5/3).

⁷⁶ מכתב מאת גיולה ויראני (Gyula Virányi) אל הלשכה המרכזית של יהודי הונגריה, MZSML, K 8/2 – 149/13. המעצר בוצע מן הסתם בידי כוחות השלטונות ההונגריים. לסלו באקי, בצו שלו מס' 5999/1944; VII.res BM מיום 31 במרס, הורה לכוחות הביטחון שבאזורים הכפריים לעצור אנשים החשודים כקומוניסטים וכשמאלנים ועלולים לפגוע בביטחון המדינה או הציבור. יהודים רבים נעצרו על סמך הצו הזה. ראה למשל המעצרים בסגד, כפי שהם מתוארים ב-Molnár, *Zsidósors Magyarországon 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben* (Budapest: Cserépfalvi, 1995), pp. 56-57. ואגב, לאיוש ויידה (Lajos Vajda) היה גם הוא סגן היושב-ראש של מחוז הקהילה היהודית XXII, ולפיכך גם הסגן של רוברט פאפ.

⁷⁷ אין ספק שב-10 ביוני היה היושב-ראש לאיוש ויידה ב"מקום בלתי ידוע". אשתו הייתה יכולה לקבל פנסיה ממקום עבודתו של בעלה רק אם תוכיח שבעלה, מנהל בדימוס של General Credit Bank של הונגריה, עודו בין החיים. בהקשר הזה ביקשה המועצה היהודית של קצ'קמט את עזרת הוועד הפועל של איגוד יהודי הונגריה, MZSML, K 8/2 – 183.

⁷⁸ MZSML, 8/2 – 181. הוועד היהודי המרכזי של קצ'קמט ביקש ב-21 במאי משמו שטרן שינקוט צעדים למען גיולה ויראני, שמצבו הבריאותו היה גרוע. ויראני "היה בתחילה בטופוליה (Topolya), אחר כך בסבדקה (Szabadka), ועכשיו הוא בבאיה (Baja), במחנה ההסגר שבדרך ושקוטי (Vaskúti)."

⁷⁹ יהודים 1944, המסמכים מאוחסנים בנפרד, BKML, IV. 1928. תיק מתוך מסמכי ראש העיר של קצ'קמט משנת 1944 אוחסנו בנפרד; לעניין המסמך ראה גם MZSML, K 8/2 – 47.

כעבור שבוע, ב-28 באפריל, ביקשה המועצה המרכזית במברק מידע על המצב בקצ'קמט.⁸⁰ על-פי התשובה (מ-1 במאי), כבר הציעו המנהיגים היהודים המקומיים שלושה שבועות קודם לכן, כלומר מיד אחרי קבלת ההוראה הראשונה מן המועצה המרכזית, לראש העיר את שיתוף הפעולה שלהם בפתרון בעיות תנועה ובעיות אחרות.⁸¹ אחרי שקיבל את כתב המינוי הנושא את התאריך 21 באפריל, שב שנברגר ודיווח לראש העיר. בפעם הראשונה לא עלה כלל על דעתו של ראש העיר קצ'קמט ששיחות עם המנהיגים היהודים המקומיים נחוצות. בפעם השנייה ענה שיפנה אל מנהיגי הקהילה בתחילת מאי. המסמכים האלה ומסמכים מאוחרים יותר מציגים שוב ושוב תמונה של אי-ודאות מובהקת. מנהיגי הקהילה פנו שוב ושוב בבקשות מידע אל המועצה המרכזית אל רוברט פאפ, היושב-ראש של מחוז הקהילה XXII. למנהיגי המינהל המקומי לא היה צל של ספק שיש לבצע את הוראות הממשלה ההונגרית. בו בזמן נטו לתת למנהיגים היהודיים המקומיים הוראות ולא לנהל אתם משא-ומתן. בענייני פטורים או טובות ציפו להנחיות של משרד הפנים.

ב-10 במאי פנו מנהיגי קהילת קצ'קמט במכתב אל רוברט פאפ, היושב-ראש של מחוז הקהילה, שהתגורר בסגד (Szeged), וביקשו ממנו מידע מפורט על "הפעלת המועצה המרכזית [שנוסדה שם], על נסיבות ייסודה, על זהותם של מי שמינו את חברי המועצה, על משמעות הפטורים שניתנו לחברי הלשכה, על זכאותם או אי-זכאותם של אנשי החברה קדישא לפטורים, על זהותם של מאשרי הפטורים – האם אלה השלטונות ההונגריים או הגרמניים?..."⁸²

באותו היום ביקש שנברגר, היושב-ראש שמינתה המועצה המרכזית, מראש העיר, שימנה מועצה יהודית בת שישה חברים.⁸³ שנברגר שלח לראש העיר רשימה של שלושה-עשר שמות שיבחר מתוכם את ששת החברים במועצה. הוא ביקש גם פגישה אישית עם ראש העיר. ראש העיר אישר את מינויו של שנברגר ליושב-ראש ומינה את חמשת החברים האחרים במועצה.⁸⁴ עם זאת, סירב לחתום על תעודות הפטור שהכינה המועצה היהודית של קצ'קמט קודם שייועץ במשרד הפנים ויקבל הוראות או מידע בנושא הפטורים.⁸⁵ כפי שעולה מן המכתב ששלח רוברט פאפ (שכבר היה אז יושב-ראש המועצה המרכזית של יהודי סגד)

⁸⁰ מכתב מקצ'קמט אל המועצה היהודית המרכזית, MZSML, K 8/2 – 25.

⁸¹ שם.

⁸² מכתב מקצ'קמט אל רוברט פאפ, MZSML, K 8/2 – 16.

⁸³ מכתב מדשו שנברגר אל בלה ליזקה (Béla Liszka), MZSML, K 8/2 – 27.

⁸⁴ מכתב מקצ'קמט אל המועצה היהודית המרכזית, MZSML, K 8/2 – 29. חברי המועצה היהודית

המרכזית של קצ'קמט היו: קרוי, אדוריאן (Adorján), מיקסה גרו (Miksa Gerő), לאיוש גרצר (Lajos

Gratzer), מיהאי קצ'קמטי (Kecseméti Mihály) ואישטוואן מאסקו (István Maskó).

⁸⁵ שם. המועצה היהודית של קצ'קמט דיווחה על כך למועצה המרכזית ב-17 במאי.

ב-12 במאי, נתמנו חברי המועצה בידי סגן מפקד המשטרה המקומית ולא בידי ראש העיר.⁸⁶ לחברי המועצה לא ניתנו שום פטורים.

הדעת נותנת שבחודש אפריל שלחה המועצה המרכזית של יהודי הונגריה כתבי מינוי גם למקומות אחרים, אבל נדרש מחקר נוסף לאישוש ההנחה הזאת. רוב המנהיגים של המינהלות המקומיות רשמו את ייסוד המועצות היהודיות בערי השדה בין ההחלטות שנתקבלו בגטו. ועם זאת, היו מקומות שהמועצה היהודית מונתה בהם עוד קודם. בצ'ונגרד (Csongrád) דיווח הרב הראשי והיושב-ראש של המועצה היהודית "במינוי השלטונות", גיורגי קלמאר (György Kalmár) ב-27 באפריל, לראש העיר ולמפקד המשטרה, שהקים מועצה.⁸⁷ היו מקומות שמועצה יהודית מעולם לא הוקמה בהם רשמית. ועם זאת, זימנו מנהיגי המינהלות המקומיות את מנהיגי הקהילות לשיחות שנגעו להקמת הגטאות. במאקו (Makó) למשל מינה ראש העיר ב-7 מאי את היושב-ראש של הקהילה האורתודוקסית והניאולוגית לתפקיד המנהיגים המינהליים של הקהילות האלה.⁸⁸ הוא לא הקים מועצה יהודית, והורה לשני המנהיגים לבצע במהירות את כל הוראותיו "בכתב או בעל-פה, בעניין הגירוש".

ב-17 במאי קיבל ראש העיר של קישקונפלג'האזה (Kiskunfélegyháza) החלטה מיוחדת, על-פי הצעתם של המנהיגים הקהילתיים – הוחלט לתעד באופן מסודר מי הם חברי המועצה היהודית "האחראים לניהול ענייני היהודים בעקבות הפרדתם, על-פי הפקודות."⁸⁹ אחד מחברי המועצה היהודית בקישקונפלג'האזה חלה בראשית יוני והועבר מן העיר, והיושב-ראש של המועצה ביקש מראש העיר למנות אחר במקומו.⁹⁰

הבקשה הזאת מלמדת שלמרות הצו מ-7 באפריל, המגביל את תנועותיהם של היהודים, הנפיקו הרשויות המקומיות אישורי נסיעה, אף כי במספרים מצומצמים ביותר. הנפקה כזאת נתאפשרה בזכות צו שהוציא משרד הפנים ב-19 באפריל לאמור, "אם יש סיבות רציניות שראוי לשקול, מותר להנפיק אישורי נסיעה לכמה נסיעות במשך תקופת זמן מוגדרת."⁹¹

⁸⁶ מכתב מרוברט פאפ אל קהילת קצ'קמט, MZSML, K 8/2 – 46.

⁸⁷ קהילת צ'ונגרד (Csongrád) 1940-1944, 290 (27/1944), 289 (26/1944), MZSML, חברי המועצה היהודית בצ'ונגרד היו: אישטוואן פראגו (István Faragó), היושב-ראש של הקהילה; אישטוואן פהר (István Fehér), סגן היושב-ראש של הקהילה; יינו רייכלינגר (Jenő Reichlinger), היושב-ראש של אגודת הקהילה; הד"ר שנדור וידה (Sándor Vida), היושב-ראש לשעבר של הקהילה; הד"ר לאיוש שג (Lajos Ság); יינו שטרסר (Jenő Strasser) וארטור וראדי (Artur Várdi).

⁸⁸ מסמכים של ראש העיר של מאקו, Csongrád Megyei Levéltár (CSML) – Makó, 11.474/1944, 11.475/1944; ניאולוגים: הענף ההונגרי של היהדות הרפורמית. במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, כשהיו הקהילות היהודיות בהונגריה צריכות להצהיר על המגמה הדתית שלהן, הצטרפו רבים לתנועה הניאולוגית.

⁸⁹ מסמכי ראש העיר של קישקונפלג'האזה, BKML-Kf, 13.000/1944, מסמכי המשטרה המלכותית ההונגרית, תחנת המשטרה של מחוז קישקונפלג'האזה, BKML, 1535/1944.

⁹⁰ מסמכי ראש העיר של קישקונפלג'האזה, BKML-Kf, 13.000/1944.

⁹¹ מסמכי מפקד המשטרה של מחוז קולוצ'ה (Kalocsa), BKML, 2686/1944.

אישורי הנסיעה שהנפיקה המשטרה היו זמניים – עם שובו של הנוסע למקום מגוריו הקבוע היה עליו להשיב את האישור לידי המשטרה.⁹² ואף-על-פי-כן קיבלו הרשויות המקומיות אין-ספור בקשות, גם לאישורים להעתקת מקום המגורים אל קרובים בבודפשט או בערים אחרות.⁹³ הבקשות האלה נתמכו במקרים רבים במכתבים של המועצות היהודיות המקומיות, וגם במכתבים של המועצה המרכזית של יהודי הונגריה, שבהם אישרו המנהיגים שישבו ברחוב סיפ בבירה ש"אינם רואים כל סיבה למנוע" נסיעות לבודפשט, אם הרשויות ינפיקו אישור לעבור לשם.⁹⁴

חברי המועצה היהודית המרכזית היו מן הסתם מודעים לחלוטין לכך שהם ניצבים מול מכונה יעילה ביותר. לפונים היה מרחב תמרון מוגבל מול הרשויות המינהליות, הז'נדרמים, השוטרים והיחידה של אייכמן, והם היו תלויים לגמרי בחסדיהם של אלה; לעתים קרובות היה אישור או אי-אישור של הבקשה להיתר מעבר תלוי ברצונם הטוב או הרע של המנהיגים המקומיים. למרבה הצער, אין המסמכים שנתגלו עד כה מגלים מה היו ההחלטות שקיבלו הרשויות.

יזף סאגי (Sági), תת-המושל [alispán] של מחוז פשט, החליט שהגופים המשטרתיים המקומיים ותחנות הז'נדרמריה לא יוכלו להנפיק היתרים לעבור לבודפשט.⁹⁵ ב-31 במאי הודיעו המטות המשטרתיים של ערי השדה לתחנות המשטרה המחוזיות ש"שר הפנים אסר, החל מרגע זה, הנפקה של תעודות נסיעה ליהודים במחנות האיסוף."⁹⁶ למרות האיסור הוסיפו המועצות היהודיות לקבל בקשות להיתרי נסיעה או מעבר לבודפשט. והמועצות הוסיפו לתמוך בבקשות האלה וביקשו מן השלטונות המקומיים לאשרן.⁹⁷

על-ידי ההתעסקות הזאת בהיתרי הנסיעה ידעו חברי המועצה היהודית המרכזית שבבירה למעשה הכל על קורותיהם של היהודים בערי השדה. ואולם המסמכים אינם מאפשרים לברר באותה מידה של קלות אם היה קשר או חילופי מידע גם בין המנהיגים בגטאות שמחוץ לבירה ובמחנות האיסוף. כיוון שהיתרי נסיעה היה אפשר לבקש ולקבל לא רק בבודפשט, ייתכן שהמועצות היהודיות בערי השדה ידעו זו על פעילויותיה של זו.

סתירות נתגלו בעדויותיהם של חברי המועצה היהודית המרכזית בשאלת הקשר ששמרו, אם שמרו, עם היהודים בערי השדה. פטו טען שהיה מידע על פליטים יהודים, "אבל

⁹² מסמכי המשטרה המלכותית ההונגרית, תחנת המשטרה של מחוז קישקופלג'האזה, BKML, 1420/1944.

⁹³ שם.

⁹⁴ OL, Microfilm Archives, Series I, box 66, title 149, serial 321

⁹⁵ מסמכי מפקד המשטרה של מחוז קולוצ'ה, BKML, 3191/1944.

⁹⁶ מסמכי המשטרה המלכותית ההונגרית, תחנת המשטרה של מחוז קישקופלג'האזה, BKML, 1251/1944.

⁹⁷ הצעות המועצה המרכזית של יהודי קצ'קמט, MZSML, K 8/2 – 62, 63, 64.

לא הייתה אפשרות להתקשר עם יהודים באזורים הכפריים.⁹⁸ שטרן הזכיר אף הוא מידע שנתקבל מרחבי המדינה, אך הוא לא ציין כיצד או על-ידי מי הגיע המידע הזה.⁹⁹ אחר כך כתב שטרן שרבים הצליחו להגיע לבודפשט בעזרת היתרי נסיעה.¹⁰⁰ מונקצ'י סיפק הרבה יותר מידע. הוא סיפר שכבר באפריל, "הגיעו מדי שעה דיווחים על מאורעות מבהילים באזורי השדה."¹⁰¹ היו אנשים שהגיעו לבירה בעזרת היתרי נסיעה; אחרים נמלטו אליה מן האזורים הכפריים. אלה שפנו אל המועצה המרכזית נתבקשו למסור הצהרה. כמה מן ההצהרות האלה או מן הדוחות על המצב, דוחות שנכתבו על סמך ההצהרות, נמצאים כיום בארכיון המוזאון היהודי ההונגרי.¹⁰² על סמך הדוחות האלה קיימה מחלקת ערי השדה של המועצה המרכזית מעקב מתמיד אחר המאורעות שהתרחשו ברחבי המדינה ותייעדה אותם על גבי כרטיסיות.¹⁰³

המסמכים מגלים גם כאמור שהמועצה המרכזית ניהלה תכתובת עם כמה מן המועצות שבערי השדה. מונקצ'י מזכיר שצעירים ציונים נסעו ברחבי המדינה, מצוידים בתעודות מזויפות, והפיצו חדשות.¹⁰⁴ לאחר שהתעדכנה במאורעות בערי השדה שלחה המועצה המרכזית מזכרים לשר הפנים, לראש הממשלה ולעוצר הורטי. אולם פניותיה של המועצה נפלו על אוזניים ערלות. חברי המועצות בערי השדה לא ידעו כלל על המזכרים האלה וגם לא על השיחות שניהלו חברי המועצה המרכזית עם השלטונות. ב- *Magyarországi Zsidók Lapja* יכלו לקרוא רק שהמועצה המרכזית עושה כמיטב יכולתה למען היהודים, והדבר הטוב ביותר שהם, אנשי ערי השדה, יכולים לעשות הוא לציית להוראות השלטונות. למרבה האירוניה, יכלו היהודים ללמוד מעיתוני הימין על הגורל הצפוי להם הרבה יותר מאשר מן הביטאון הרשמי שלהם. העיתון *Makói Újság* למשל כתב עוד ב-9 במאי ש"הגטו ייסגר, והשאלה היהודית תיפתר סוף סוף על-ידי גירוש".

מה עשו המועצות היהודיות בערי השדה בנסיבות האלה? מצד אחד מילאו את ההוראות שקיבלו ללא הרף, ומן הצד האחר המטירו בקשות ועצומות על הרשויות המקומיות. הן ניסו לשכנע את ראשי המינהל שהיהודים אינם אויבי הונגריה, שהרי הם עצמם כבר הפכו מזמן להונגרים. במישור המקומי עשו המועצות פחות או יותר את מה שעשתה המועצה המרכזית

⁹⁸ Schmidt, *Kollaboráció*, p. 329

⁹⁹ שם, עמ' 69.

¹⁰⁰ שם, עמ' 74.

¹⁰¹ Munkácsi, *Hogyan*, pp. 65, 82

¹⁰² מסמכי הלשכה הארצית של יהודי הונגריה, MZSML, 1944.

¹⁰³ מסמכי המועצה היהודית, MZSML, H-1944, 6/1.

¹⁰⁴ Munkácsi, *Hogyan*, p. 82. קצר המצע במאמר הזה מלהתייחס לדוח של המחלקה ערי השדה, שנשתמר מן התקופה שאחרי מאורעות אוגוסט, אך הוא מאשר את טענותיו של מונקצ'י. במהלך חודש אוגוסט לוקט מידע מארבעים מקומות, בחמישים ושניים מקרים הנוגעים לקורותיהם של המגורשים, "באמצעות סוכנים שנשלחו לשטח"; מסמכי המועצה היהודית, MZSML, H-1944. ואף-על-פי-כן לא הצליחו הצעירים הציונים לשכנע את היהודים; ראה לני יחיל, *השואה: גורל יהודי אירופה 1932-1945*, שוקן-יד ושם, תל אביב-ירושלים, כרך ב, עמ' 836.

בבירה. המועצה המרכזית של יהודי סגד הורתה ליהודים בנחרצות, באמצעות העיתונות המקומית, "לעבור מיד לדירות שהוקצו להם."¹⁰⁵ המועצה המרכזית של יהודי קצ'קמט הזכירה לאוכלוסייה היהודית בנימה חמורה, ש"אין להשתמש לא במחלה ולא בקדושת השבת כתירוץ לאי-מעבר" אל תוך הגטו.¹⁰⁶ באותה עת כתב רוברט פאפ מכתב בן כמה עמודים למושל, ובו ניסה להוכיח כיצד יהודים שחיים בסגד זה דורות רואים אותה כעירם שלהם.¹⁰⁷ באותה רוח כתבו מנהיגי הקהילה במאקו לתת-המושל של המחוז. יהודי מאקו, כך כתבו, היו תמיד נאמנים "למולדתם האהובה".¹⁰⁸ בשום מכתב מן המכתבים אין בקשות קונקרטיביות. כל שביקשו הכותבים מן השלטונות הוא הגינות ואנושיות. היושב-ראש של המועצה היהודית בקצ'קמט לא ביקש להדגיש "בדקה האחרונה של השעה העשרים וארבע" כמה פטריוטים היו יהודי קצ'קמט.¹⁰⁹ תחת זאת ביקש להטעים שהכנסת המונים לתוך מחנות האיסוף המוצעים, הווה אומר – למחסני הענק של בית החרושת לסולפט, תהיה הרת אסון. גם שנברגר לא דיבר בפירוש נגד ריכוז היהודים, אך התרעם על האופן שבו התנהלו המהלכים ועל מהירותם. בדומה לחברי המועצה המרכזית של יהודי הונגריה השלים גם שנברגר עם העובדה שאין הוא יכול לעשות דבר נגד הפקודות, אך קיווה שאולי יצליח להשפיע על נסיבות ביצוען. בקשתו נדחתה.

עד עצם היום הזה מתמקד אחד הדיונים החשובים בספרות השואה בייסודן של המועצות היהודיות, בפעילותן ובשיתוף הפעולה שלהן עם הרשויות הגרמניות וההונגריות. נכונותה של המועצה היהודית לשתף פעולה עם השלטונות היא עובדה, אך אין בה כדי ללמד שחברי המועצה ביקשו לעזור רק לחבריהם וקרוביהם. הם ניסו, על-ידי פניות לשלטונות ובמסגרת המגבלות הקשות שהוחלו עליהם, לשפר את תנאי חייהם של היהודים. היושבי-ראש של המועצות בערי השדה ניסו לזעזע את השלטונות המקומיים, אך למרבה הצער, ללא הצלחה. רבבות עובדי מדינה, מהנדסים, עובדי מסילות הברזל, ז'נדרמים ושוטרים צייתו וביצעו את פקודותיה של ממשלת סטויאי. כשעשה מנהיג מקומי כלשהו מחווה אנושית, לא הייתה זו תגובה להפצרותיה של המועצה היהודית, אלא מענה לצו מצפונו שלו. רוב עובדי המדינה צייתו לפקודות הרשמיות והחשאיות וביצעו אותן בדייקנות, במהירות ובתיאום מלא.

גורלם של יהודי הונגריה נחרץ אפוא לא על-פי מעשיהן של המועצות היהודיות, אף-על-פי שאלה היו לפעמים בעמדה שאפשרה האטה של ביצוע הפקודות. גורל היהודים היה נתון

Szegedi Új Nemzedék, May 27, 1944, p. 7 ¹⁰⁵

יהודים 1944, מסמכי ראש העיר של קצ'קמט, מאוחסנים בנפרד, BKML, IV. 1928. ¹⁰⁶

מסמכי המושל של סגד, CSML, 847/1944; לפרטים ראה, Molnár, *Zsidósors 1944-ben*, pp. 124-125. ¹⁰⁷

מסמכי תת-המושל של צ'ונאד (Csanád), CSML, 7979/1944. ¹⁰⁸

יהודים 1944, מסמכי ראש העיר של קצ'קמט, מאוחסנים בנפרד, BKML, IV. 1928. ¹⁰⁹

בידיה של הממשלה שמינה העוצר הורטי ובידי גופי הביצוע המקומיים שלה. אנשי "קומנדו אייכמן" היו יועציהם, לא הממונים עליהם.

המועצה היהודית המרכזית פעלה בהונגריה מ-20 במרס 1944 עד 21 בינואר 1945. המועצות שאורגנו בערי השדה החזיקו מעמד שבועות ספורים, חודשיים לכל היותר. מועצות אלה היו בדרך כלל כנועות, צייתניות ומשתפות פעולה. ברי שמחקר ארכיוני נוסף נחוץ גם בתחום זה. על סמך כל האמור לעיל נראה נדמה שהבסיס להשוואה לא צריך להיות המועצות היהודיות של ורשה או לודז', אלא – אולי – המועצות היהודיות במדינות הבלטיות או בביילורוסיה.

בלה ואגו מסכם את עבודתה של המועצה היהודית ברומניה באופן חיובי, אך את זו של הונגריה הוא מוקיע בחריפות.¹¹⁰ קשה לקבל את עמדתו. לא בזכות פעילותה של מועצת היהודים שינה אנטונסקו (Antonescu) את מדיניותו כלפי היהודים. אנחנו גם יודעים בוודאות שהמועצה היהודית בהונגריה, כמקבילותיה בהולנד או בסלובקיה, לא זכתה לאהדה רבה מדי.¹¹¹ עובדה זו מומחשת היטב בבדיחה פוליטית שהייתה נפוצה מאוד הן בטרזיינשטט והן בבודפשט: יהודי מתעורר בלילה מקולות רמים של חבטה בדלת. "מי שם?" הוא שואל באימה. "הגסטפו, עונים לו. "תודה לאל, הוא נאנח בהקלה. "לרגע חשבתי שזו המועצה היהודית".¹¹²

בספרה הנודע על משפט אייכמן בירושלים מאשימה חנה ארנדט את חברי המועצה היהודית המרכזית שנהנו הנאה של ממש מכוח סמכותם.¹¹³ בהיסטוריוגרפיה של שואת יהודי הונגריה הנכתבת לאחרונה אין עוד אישוש להאשמת הללו ולהאשמות דומות. אחרי המלחמה הוטחה ביקורת בחברי המועצה היהודית, ואף היו ניסיונות להעמידם לדין. דומה שהגיעה העת אם לא לשפוט הרי להעריך הערכות ברורות יותר. המאמר הזה נועד להיות ניסיון כזה.

תרגמה מאנגלית: עדה פלדור

מקור: יד ושם קובץ מחקרים, ל, ד' זילברקלנג (עורך), יד ושם, תשס"ב, עמ' 77-102.

¹¹⁰ Béla Vágó, *Jewish Leadership Groups in Hungary and Romania during the Holocaust* (New York: International Scholars Conference on the Holocaust – A Generation After, 1975), p. 35; YIVO, 9/74.358 – manuscript

¹¹¹ Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*. 3 vols. (London, New York: Holmes and Meier 1985), pp. 574-583, 726-730. היודנראט (Joods Raad) בהולנד: מאבקו של לודוויק א' ויסר", *יד ושם-קובץ מחקרים י* (תשל"ה), עמ' 9-50.

¹¹² *Vádirat a náciizmus ellen*, vol. 2 (Budapest: MIOK, 1960), p. 43

¹¹³ Beneschofsky and Karsai, חנה ארנדט, *אייכמן בירושלים: דו"ח על הבאנליות של הרוע*, בבל, תל אביב 2000, עמ' 127.

